

До 200-ліття Тараса Шевченка

On the Occasion of the 200th Anniversary of Birthday of Taras Shevchenko

УДК 821.161.2.09(092)

ШЕВЧЕНКО ЯК ЕСТЕТ І АРИСТОКРАТ ДУХУ*

Частина третя

Олена Соломарська, Дмитро Горбачов

У третій частині нарисів ідеться про повість Тараса Шевченка, що свідчить про значне зростання його майстерності як белетриста, «Несчастный», у якій поряд з непересічною мистецькою ерудицією автора і глибинним психологізмом помітні новаторські прийоми включно з елементами «потoku свідомості».

Ключові слова: ерудиція, психологічний експеримент, естетизм, іронія, мозаїчність структури, новаторство.

В третьей части очерков анализируется повесть Тараса Шевченко, свидетельствующей о значительном росте его мастерства как беллетриста, «Несчастный». В ней, наряду с поразительной искусствоведческой эрудицией автора и глубоким психологизмом, можно отметить новаторские приемы, вплоть до элементов «потока сознания».

Ключевые слова: эрудиция, психологический эксперимент, эстетизм, ирония, мозаичность структуры, новаторство.

The third part of the essays is devoted to the tale *The Miserable* by Shevchenko, which affirms a significant improvement of his fiction writing skills. The innovative methods including the elements of the stream of consciousness are noticed side by side with the author's outstanding artistic erudition and deep psychologism.

Keywords: erudition, psychological experiment, aestheticism, irony, structure mosaicity, innovations.

«Несчастный»

У двох повістях Шевченка – «Несчастный» і «Близнецы» з'являється досить оригінальний для світової літератури типаж – фігура «несчастливого», що ніби передвіщає майбутнього всесвітньо відомого «Ідіота» Ф. Достоєвського. Хоч виведені двома письменниками персонажі вельми віддалені один від одного, тим не менше, як свідчать коментатори Достоєвського, за попереднім задумом письменника його «ідіот» мав бути досить наближеним до персонажів, що їх ми бачимо в повістях Шевченка, з якими, на жаль, Достоєвський не був знайомий, хоч він і зустрівся з їхнім автором і був присутній на похороні поета

в Петербурзі. Отож, за свідомством самого Достоєвського, герой його спершу мав бути таким: «Последняя степень проявления гордости и эгоизма», «Делает подлости со зла и думает, что так и надо», «Беспредельная гордость и беспредельная ненависть» [1, с. 701], і це дуже наближало б його до зображених Шевченком «несчастливых» – Іполита і Зосима. Ми знаємо, що потім романіст докорінно змінив свій задум і вирішив: «изобразить вполне прекрасного человека», тобто повну протилежність згаданим персонажам повістей Шевченка.

Однак для того, щоб зрозуміти витoki цієї, можна сказати, спочатку спільної ідеї, звернімося до словника В. Даля, з яким Шевченко не міг бути знайомий (I видання – 1863), а Достоєвський, може, і був:

«Несчастный – злосчастный, злополучный, бедовой, бедственный, неудачный,

* Продовження статті. Перші дві частини див.: Студії мистецтвознавчі. – 2013. – Чис. 1/2. – С. 7–13; 2014. – Чис. 2. – С. 7–33.

ДО 200-ЛІТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

несчастными народ вообще зовет всех, ссылаемых в Сибирь».

Отож, Шевченко не читав цього словника, але його вухо етнографа не могло не розрізнити особливого відтінку слова «нещасний», яке він, так само як і його оповідач, почув на засланні і яке, до речі, він приміряв і на себе, оскільки «нещасними» у війську звали конфірмованих, тобто відданих до війська за якийсь проступок осіб, здебільшого з дворян.

У своєму «Журналі» він виводить постать конфірмованого дворянина, якого віддала до війська рідна мати:

«Странное и непонятное для меня явление этот отвратительный юноша. Где и когда успел он так глубоко заразиться всеми гнусными нравственными болезнями? Нет мерзости, низости, на которую он не был бы способен. Романы Сю с своими отвратительными героями – пошлые куклы перед этим двадцатилетним извергом. И это сын статского советника, следовательно, нельзя предполагать, чтобы не было средств дать ему не какое-нибудь, а порядочное воспитание. И что же? Никакого ...»

До прибуття мого в Орскую крепость я и не воображал о существовании этих гнусных исчадий нашего православного общества. И первый этого разбора мерзавец меня поразили своим зловредным существованием. Особенно когда мне сказали, что он тоже несчастный, такой же, как и я, разжалованный, и следовательно, мой товарищ по званию и по квартире, т. е. по казармам. Слово «несчастный» имело для меня всегда трогательное значение, пока я не услышал его в Орской крепости. Там оно для меня оползло, и я до сих пор не могу возвратить ему прежнего значения, потому что я до сих пор вижу только мерзавцев под фирмою несчастных».

Очевидно, враження від побаченого було настільки сильним, що Шевченко-новеліст не міг не вивести цю постать у своїх повістях, змалювавши два несхожі персонажі – Іполита в «Нещасному» і Зосима в «Близнюках». Можна уявити собі, якою відразу сповнювала Шевченка думка, що його самого занесено до розряду «розжа-

луваних», яким народ милосердно надав звання «нещасних».

Етнографізм автора, як і завжди, виявляється з першої ж сторінки повісті «Несчастный»:

«Редко можно встретить подобную бесхарактерную местность: плоско и плоско. Для киргиза, конечно, это ничего не значит – он сроднился с этим пейзажем, но каково для человека, привыкшего в окружающей его природе видеть красоту и грацию, очутиться вдруг перед суровым однообразным горизонтом неисходимой, бесконечной степи? Удивительно, как неприятно такой пейзаж действует на одинокую душу новичка».

Цей невеличкий вступ свідчить, що його автор ще й тонкий психолог, який виходить не лише з власних естетичних уподобань. Він здатний поділити і протилежну точку зору, розуміючи, що корінні жителі цих степів – киргизи – можуть любити свій рідний пейзаж, попри всю його монотонність.

Саме в такому безрадісному оточенні вражає слух оповідача (безумовно, тут він ототожнений із самим автором) гучна музика:

«Я увидел идущую толпу солдат с балалайкою и бубном. Толпа против лачуги остановилась, из толпы образовался кружок, грянула лихая песня с бубном и присвистом, и из толпы послышалось:

– Ай да помещик! Ай да дворянин! Орел! Просто орел!

... толпа расступилась, и впереди ее явился в разорванной рубахе статный белокурый юноша и, ловко подбоченясь, пошел вприсядку.

Меня поразила наружность этого юноши. Что-то благородное было в нем и что-то низкое, отталкивающее».

Розпитуючи про цього юнака в солдатів, оповідач неодноразово чує від них слово «нещасний»:

«Слово «несчастный» странно как-то было произнесено солдатом. Мне показалось, что он этим словом называет какое-то сословие, а не то, что оно собственно выражало».

Познайомившись ближче з «нещасним», оповідач дає йому таку характеристику:

«Это было что-то вроде идиота. Трезвый, он упорно молчал, от одной рюмки он пьянел и начинал проклинать мать свою, самого себя и все, что его окружает. Одна пляска для него имела еще какую-то прелесть. А больше ничего.

Я попробовал его со стороны образования, и он мне такую чепуху загородил, что лучше было б и не пробовать. Однажды приходит он ко мне навеселе и видит у меня развернутую книгу на столе. – Что это вы почитываете? – спрашивает он. – “Мертвые души”. – А, это сочинение Эжена Сю. – Точно так, – ответил я».

Вражає перша фраза, де середній рід і займенник «щось» остаточно перетворюють людину на бездушний механізм, усі дії якого стають абсолютно автоматичними.

Звернімося до характеристики іншого «нещасного» – Зосима Сокири з повісті «Близнецы». Тут її надає брат-близнюк Зосима, Саватій, що працює лікарем у фортеці:

«С больною головою явился я сегодня к коменданту, а от него пошел познакомиться к собрату по науке. Собрат по науке показался мне чем-то вроде жердели спелой и после обоюдных приветствий сказал мне, в виде комплимента, что я чрезвычайно похож на одного несчастного, недавно сюда присланного из Астрахани. Я спросил его, что значит слово “несчастный”. Он пояснил мне, и я, простившись с ним, пошел искать баталионную канцелярию.

– Можно ли мне прочитать его конфирмацию?

– Можно-с.

И я прочитал вот что: “По конфирмации военного суда, за разные противозаконные и безнравственные поступки, наказывается в Отдельный Оренбургский полк рядовым Зосим Сокирин, с выслугою”.

... услужливый писарь привел меня в казармы.

Я не описываю вам нечистоты и смрада, возмущающих душу и вечно сущих во всех казармах ... На нарах в толстой, грязной рубахе сидел Зося и, положив голову на колени, как “Титан” Флаксмана, пел какую-то солдатскую нескромную песню».

Порівнявши обидві характеристики, ми бачимо майже їхню ідентичність. Але цікаво, що навіть змальовуючи повне зубожіння людського духу, сам Шевченко не може абстрагуватися від того культурного шару, яким він, здається, жив і дихав на засланні. В обидві характеристики майстерно вплетені літературно-художні ремінісценції, що ще посилюють «убогість духу» зображуваних персонажів. Слід також зауважити, що чи не єдиним проявом людяності в обох «нещасних», що практично втратили будь-які ознаки особистості, є те ж таки мистецтво: перший є завзятим танцюристом, а другий співаком.

Тим часом у повісті «Близнецы» ми зустрічаємося і з абсолютно протилежним образом «нещасного», у якому читач не може не побачити самого Шевченка, що підсилює парадоксальність опису і якийсь його подекуди мало не містичний характер, адже там вигаданий персонаж Ватя описує свого автора Шевченка, згадуючи абсолютно реальні подробиці з життя останнього:

«В одном из своих листков описывает он (тоже в юмористическом тоне) земляка своего, находившегося при описанной экспедиции на Аральском море и возвратившегося в укрепление с широчайшей бородою, где уральские козаки (не исключая и офицеров) приняли его за своего расстригу-попа, за веру пострадавшего (земляк-то, видите, был из числа несчастных), – и он, знай благословляет их большим крестом да собирает посильное подаяние натурою, т. е. спиртом.

И эта комедия продолжалась до тех пор, пока ротный командир не приказал ему сбрить бороду, с бородой, разумеется, и поклонения, и приношения прекратились. Впрочем, он пишет, что это человек неглупый, с которым он сошелся весьма близко, так близко, что если бы не словоохотный и образованный земляк, то он мог бы назваться самым неистовым камедулом, и что этот счастливый земляк (счастливым он его называет потому, что, несмотря на его гнусное положение, настоящее и будущее, – ему уже за пятьдесят лет, – он не слышал от него в самой откровенной беседе ни малейшего ропота на судьбу

ДО 200-ЛІТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

свою ...) и что (пишет он) этот счастливый земляк сообщил ему самые дельные сведения о берегах и островах Аральского моря, – такие сведения (в геологическом отношении), за сообщение которых сам Мурчисон сказал бы спасибо».

Поруч із гумористичними деталями ми знаходимо тут сповнену почуття власної гідності і самоповаги автохарактеристику письменника. Та все ж гірким сарказмом просякнутий епітет «щасливий», не лише в поєднанні з «нешасним», а й як згадаєш, що майже кожний лист письменника із запланування закінчується так: «не забувай сірому», «не забувай безталанного». Або ж: «Не дайте задохнуться от отчаяния в этой безвыходной пустыне» і тому подібне.

Аналізуючи повісті Шевченка, можна дійти висновку про майже однакову «мозаїчну» їхню структуру. На відміну від класицистів, Шевченко не визнає правил «єдності місця і часу». Залишаючись поетом і в прозовій своїй творчості, він вільно перелітає з одного краю неосяжної Російської імперії до іншого, з теперішнього в минуле, а з минулого провіщує майбутнє.

Отож, розпочавши свою повість «Нешасний» практично з кінця, він потім вільно повертається до передісторії, до «одной из центральных губерний нашего неисходимого отечества», де за три десятки років потому матиме місце основна частина подій у його повісті. І розпочинає він цю передісторію, як і годиться, з етнографії:

«а) Посередине села церковь с высоким шпиком колокольни, довольно затейливой архитектуры и б) мало свидетельствующая о вкусе зодчего, а может быть, и самого ктитора.

а) Около церкви была когда-то ограда, о чем свидетельствуют полуразрушенные каменные столбики, не в дальнем один от другого расстоянии и кругом запачканные грязью, б) надо думать, свиньями во время почесыванья.

а) И церковь, и село, и полунагие закопченные дети – словом, все являет из себя вид весьма живописный, б) совершенно во вкусе Ван-Остада наших подающих надежды *tableaugen'истов*».

Спробуємо окреслити структуру цього пасажу. Перше речення – а) об'єктивний опис побаченого; б) суб'єктивне судження автора. Друге речення – а) об'єктивний опис побаченого; б) суб'єктивно-іронічний коментар автора. Третє речення – а) об'єктивний опис побаченого; б) іронічно-естетський коментар автора.

На цьому невеличкому простому прикладі, що є типовим для стилістики повістей Шевченка, можна показати майже з науковою точністю довершену поетичну архітектуру повісті. Тут очевидним стає той синтез літературних напрямів, про який можна з повною відповідальністю сказати, що він є унікальним у світовій літературі першої половини ХІХ ст., а саме: етнографічного реалізму – об'єктивний опис дійсності, – сентименталізму або романтизму – суб'єктивний погляд на предмет опису – та естетства, яке, імовірно, характеризує такі течії вже ХХ ст., як символізм, імажинізм чи акмеїзм.

Опис поміщицького парку, що йде далі, зроблено пародійно, у дусі готичних романів: «страшная тишина»; «отсутствие чело века»; «заколдованный парк».

Отож, інтродукцію вклинено, без усякого посилання на віддаленість у часі, до самого серця оповідання, коли увагу читача вже прикуто до загадкового «нешасного» – чи то в повному словниковому значенні цього слова, чи то в тому значенні, що йому було надано народом.

До того ж ця інтродукція – віддалена, як ми про це дізнаємося в подальшому, на три десятки років від описуваних основних подій – ще й сама перебивається авторським відступом, написаним уже з позицій майбутнього:

«О, если б я знал тогда, что когда-то придется мне писать историю обывателей этого роскошного уединения – я бы тогда не ограничился одним поверхностным взглядом, а постарался бы проникнуть и в хоромы, и всюду, куда только можно проникнуть, всюду бы заглянул, и, может быть, тогда моя история была бы и полнее и круглее. Но прошлого не воротишь. Ограничимся тем, что теперь имеем».

Тут знову зустрічаємо улюблений наскрізний прийом автора – опис через за-

ОЛЕНА СОЛОМАРСЬКА, ДМИТРО ГОРБАЧОВ. ШЕВЧЕНКО ЯК ЕСТЕТ І АРИСТОКРАТ ДУХУ

перечення, який одночасно розбурхує цікавість читача, а також попереджає про те, що історія не буде «повною та круглою», тобто непомітно повертає увагу до готики, яку аж ніяк круглою не назвеш.

Але і це не вичерпує арсенал літературних натяків, що їх напівжартома, напівсерйозно, але завжди із надзвичайною невимушеністю використовує Шевченко. Так, життя ротмістра Хлюпіна (звернімо увагу на промовисте прізвище, яке дуже точно характеризує цю байдужу й нерішучу людину), батька нещасного юнака, описується у притчовому дусі, імітуючи народні, і що характерно, не українські, а саме російські казки!

«Но ротмистр, как он вообще не имел расположения к семейной жизни, взявши птенцов своих – сироток, с причтом нянек и мамок, отправился в Питер. Долго ли коротко ли он вел там холостую жизнь, не знаю. Только, как он ни близорук был в отношении детей, увидел, однако ж, что детям нужна мать, т. е. необходимо жениться.

С такою-то благою мыслью однажды он вышел со двора. Идет он по Литейной, выходит на Невский, глядь, навстречу ему, словно заря алая, словно лебедь белая так и выплывает по тротуару. Замерло ретивое у старого гусара. И во сне ему не снилася такая красавица, какую он теперь увидел.

– Что ж, – думает гусар и отец семейства, – попытка не шутка, спрос не беда, – попробуем!»

Після цієї самодостатньої новели, що вона, як і годиться в казках, закінчується весіллям, іде інша новела – історія дружини ротмістра. Але й вона починається не безпосередньо з оповіді, а з відступу, у якому коротко переповідається історія її батьків (історія в історії!) – батька-прапорщика і матері, молодої жінки, яка повторила долю багатьох знедолених жінок і, зокрема, долю дружини Зосима Якилини в «Близнецах»:

«Три или четыре года бедная прапорщица с ребенком шлялася за своим прапорщиком или, лучше сказать, за ротою, пока, наконец, от недостатка, горя и всяческих лишений не впала в чахотку и умерла».

І тут Шевченко робить ліричний авторський відступ, у якому вже вкотре виявляє своє негативне ставлення до армії:

«Безумная и трижды безумная девушка, решающаяся влюбляться и выходит замуж за армейского – не только за прапорщика, за поручика даже, если только он не ротный командир. За ротного командира и то много нужно решимости, чтобы идти замуж. Тут должна быть истинная, настоящая любовь. По-моему, это такая великая со стороны женщины жертва, что мало-мальски порядочный мужчина не должен бы ее не только помогать, но даже и желать».

Так само і в «Близнецах»:

«О, моя бедная Якилино! Если бы ты могла провидеть свое бесталанье, свою горькую будущую долю, ты убежала бы в лес или утопилась бы в гнилом Остре, но не венчалась бы с благородным офицером».

Не просто нелюбов, а страшенна відраза до «благородних офіцерів» є однією з констант Шевченкової творчості, як прозової, так і поетичної. І це на тлі загального на той час захоплення, особливо жіночої статі, усім армійським – адже квартирування полку в якомусь губернському чи повітовому місті було найвизначнішою подією в житті обивателів, а особливо жінок. Так, наприклад, у Гоголя:

«Городок Б. очень повеселел, когда начал в нем стоять кавалерийский полк. А до того времени было в нем страх как скучно. ... но как начал стоять в уездном городке Б. кавалерийский полк, все переменялось...» («Коляска»).

А от пізніше як, правда, не без іронії, пише про це Іван Франко:

«А може, вам се незвісно, так знайте, що військовий мундур має на жіночі серця дивний, магнетичний вплив. Попросту витолкувати собі того не можу. Та сама жінка – все одно, замужня чи незамужня, – котра не погляне на вас, коли ви йдете попри неї в цивільному, напевно всміхнеться або бодай зробить солодкі очі, коли ви йдете в мундурі і з достаточною безсоромністю глянете їй у очі. Супроти серйозної атаки з вашого боку майже ні одна не встоїть».

ДО 200-ЛІТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Напівграмотна напівповія Маша, дочка згаданого прапорщика, кинута напризволяще черговим коханцем, зуміла оженити на собі простакуватого ротмістра. І отут, ставши вже Марією Федорівною і виїхавши до села, вона «вступила в роль провінціальної барыни-хозяйки»:

«Но кто прежде всех в доме почувствовал ее влияние, так это сам ротмистр. Он до того сузился перед нею, что стал больше походить на лакея, нежели на барина».

Звернімо увагу на надзвичайно оригінальне і водночас надзвичайно психологічно точне дієслово: «сузился», яке принагідно пояснює і нехить Шевченка до інституту лакейства: лакей – це людина, особистість якої штучно звужено, загнано до рамок, з яких вона не сміє вийти, і не важливо, до якого майнового стану вона належить, недарма в «Журналі» фігурує такий визивний (оксюморонний) епітет: «лакейско-боярское сословие».

Далі тональність повісті знову нагадує роман жахів. Хазяйка поволі починає перетворюватися чи то на вампіра, чи то на відьму, зловісну вдачу її відчуває чоловік, який просто замикається у флігелі, де він дуже «плідно» проводить час:

«Большую часть дня он проводил или на псарне, или на конюшне, или же упражнялся в благородном занятии – стрельбнии из пистолета в цель», – з іронією відмічає автор.

А на дітей ротмістра від першого шлюбу, хлопчика і дівчинку, присутність мачухи діє абсолютно казково:

«После первых припадков беременности, как я уже сказал, она начала обращать внимание на мужниных детей ... Большого попечения родная мать своим детям оказывать не может, а странно, дети ее не любили и даже боялись. ... Они смотрели на стоящими сиротками, особенно мальчик. И девочка, сначала такая резвая, заметно побледнела и присмирела с той поры, как за нею начали так заботливо ухаживать».

Далі знову йде коментар автора, дуже для нього характерний:

«Есть люди, которых всё любит и всё к ним ласкается; даже, говорят, их и бешеные собаки не кусают.

К числу таких людей принадлежал и знаменитый Вальтер Скотт. А есть опять люди, которые ко всем ласкаются, а их все или ненавидят, или боятся и ненавидят. К числу таких людей принадлежит и моя Марья Федоровна».

Здавалося б, до чого тут Вальтер Скотт? Але ж Шевченко не був би Шевченком, якби він хоч на мить відірвався від того культурного середовища, що складало основу його внутрішнього буття, яким би тяжким не було буття реальне.

Так само, як у народних казках, мачуха робить усе можливе на шкоду дітям:

«Лето проходило, близилась осень. Дети давно уже ходили, а летом их не выпускали в сад побегать, бояся простуды: пруд, дескать, близко, сыро. Настала осень, и детей стали посылать в сад гулять, потому что теперь воздух холоден и пруд не может иметь влияния никакого, по физике Марьи Федоровны. А по физике ротмистра – совершенно все равно, лишь бы его борзые не хворали, потому что скоро начнется травля зайцев, а до детей ему какое дело? На то у них есть мать».

Якби Шевченко узявся малювати підступну жорстокість мачухи суцільною чорною фарбою, він уже не був би собою. Вражає його вміння точно, «як в аптеці», дозувати пропорції, уміло збалансовуючи дозу сентименталізму адекватною дозою іронії, яка тут утілюється не лише змістовно – у зрівнянні в правах дітей та собак, але й, здавалося б, у недоречному в пародійному контексті вживання «наукового» слова «фізика», що надає тексту характеру пародійності.

Казковий елемент посилюється, мачуха набуває рис справжнісінької відьми, особливо тоді, коли удавано піклується про дітей:

«Полуодетые дети и нянька с ними играли в жмурки, то есть они прятались, а слепой Коля их искал. Когда вошла в комнату Марья Федоровна, няньки остолбенели, а маленькая Лиза схватила слепого брата за руку и шепнула ему: – Мама! – Коля задрожал и стал прятаться за сестру, а сестра, в свою очередь, за брата».

Страшним дисонансом звучить у цьому пасажі слово «мама», що наганяє тако-

го жаху на дітей. Подальший опис манери спілкування мачухи з дітьми нагадує епізоди «Червоного капелюшка» Ш. Перро, де вовк намагається прикинутися лагідною бабусею:

«Марья Федоровна быстро оглянула комнату и едва заметно улыbnулась, потом, обратясь к детям, проговорила:

– Не бойтесь меня, мои крошечки, я вам гостинца принесла.

И она вынула по леденцу из ридикюля. Подавая Коле леденец, она хотела заплакать и, улыbnувшись, сказала:

– Бедное создание!».

Аж от у родину приходиться страшна біда – віспа, від якої «нежному родителю и в голову не приходило» прищепити дітей. Захворіли й діти, і мачуха. І тут Шевченко знову вдається до чистої води чорного гумору і з суто англійським спокоєм повідомляє:

«Бедный ротмистр чуть с ума не сошел. Наконец все кончилось благополучно. Только мальчик ослеп, потому что у него и прежде глаза краснели и гноились. А девочка ничего, выходилась, хоть и попорченною немного. – Но это ничего, – говорила нянька шопотом, – зарастет; слава Богу, что сама барыня захворала, а то и она бы осталась без очей, как вот барчонок».

Таке «благополучне» закінчення хвороби вражає сильніше, аніж би автор почав біdkатися над нещасною долею «бідних сиріт», як це зробив би, наприклад, Карамзин. А тепер спробуймо «повірити алгеброю гармонію» і розібратися, як саме письменник досягає такого ефекту. Отож, маємо з одного боку: «все кончилось благополучно» – ця фраза підводить ризику під драматичними подіями. Але за нею слідує обмеження: «только». Чого ж тут можна б очікувати? Якогось невеличкого уточнення, невеличкої неприємності, а тут маєш тобі: «только мальчик ослеп». (Це вже просто як у відомій на весь світ французькій пісеньці «Tout va très bien, Madame la Marquise»). Далі знову заспокійливе твердження: «а девочка ничего, выходилась» – ух! – зітхає полегшено читач, хоч ця врятувалася. Та де там! Далі знову невеличкий допустовий зворот: «хоть и попорченною немного», тобто

знову ложка дьогтю в бочці меду. Але й це ще не все – нянька потішає: «но это ничего, зарастет». Знову, здавалося б, можна перепочити, тим паче, що далі йде вигук: «слава Богу». Після такого побожного вислову логічно було б сподіватися на якусь радісну звістку, аби розрядити напругу, і ось тут Шевченко повною мірою використовує свій улюблений засіб даремного сподівання, який повністю, якимось навіть садистично заглиблює читача у світ, де добро вже важко відрізнити від зла – адже наведені слова належать няньці, яка добре ставиться до дітей. Так от за що саме слід хвалити Бога: «Слава Богу, что сама барыня захворала, а то и она бы (дівчинка) осталась без очей, как вот барчонок».

Слід зауважити, що сам автор чітко розрізняє поняття «добро» і «зло» на основі християнської етики, тому такі пасажі, як наведений, завжди мають не лише трохи пародійний характер, але й не повністю належать до авторського тексту, відтворюючи пряму мову одного з персонажів.

Той самий вислів: «наконец все кончилось благополучно» – без жодних змін повторюється в наступному абзаці, де йдеться про пологи Марії Федорівни. Навряд це можна вважати стилістичним недоглядом автора. Імовірно, це дослідження того, як можуть змінювати своє значення ті самі слова, уміщені в різні контексти:

«А между тем роды близились. В доме всё ходило на цыпочках, разумеется, кроме акушерки-профессорши, уже месяца три распорядившейся как в своем собственном доме. Всё молчало и трепетало, а благоверный ротмистр, в ожидании, лягавого щенка дрессировал. Наконец всё кончилось благополучно. Марья Федоровна разрешилася сыном, который и был по святом крещении наречен Ипполитом».

І тут майже драматична оповідь перебивається фарсовою деталлю. До речі, звернімо увагу на трикратне повторення слова «всё», що двічі прикладається до людей і лише востаннє вживається у своєму прямому значенні. Ми вже пересвідчилися, що Шевченко любить вживати займенник середнього роду, коли йдеться про людей, які зводяться до рівня неживих істот.

ДО 200-ЛІТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Так само, як і в попередньому абзаці, цей універсальний займенник кожного разу звужується якимись обмежуваннями: «всё ходило на цыпочках – кроме акушерки-профессорши»; «всё молчало и трепетало, а благоверный ротмистр, в ожидании, лягавого щенка дрессировал». І лише останнє «всё» тимчасово не зазнає обмежень, та вже трохи згодом читач довідується про страждання Марії Федорівни – не фізичні, а моральні:

«Она страдала нравственно, и именно потому, что была в доме особа, которая распоряжалась совершенно всем и даже ею самою. Это была акушерка. А для Марии Федоровны не было хуже, как повинываться кому бы то ни было».

Знову невеличкий психологічний штрих, який глибше розкриває натуру цієї тиранічної жінки.

Усе оповідання складається з таких, на перший погляд, незначних деталей, на тлі яких розгортається справжня драма.

Звернімо увагу на те, як крізь повість проходить тема «дурня», що трансформується в тему «нещасного», або ж «ідіота». По-перше, це визначення стосується самого ротмістра, чоловіка Марії Федорівни, що й справді не вирізняється великим розумом, незважаючи на претензії на світськість.

Уперше ця характеристика з'являється опосередковано, коли ротмістр лише готується підняти бунт проти двох «квазімодо», як він називає страхолюдних і безсердечних (хоч остання деталь його зовсім не обходить) няньок своїх дітей, яких підшукала їм дружина:

«До самого почти обеда ходил он по кабинету, залажа руки за спину или оставливаясь перед мишенью, и складывал руки на груди à la Napoléon и даже позицию принимал Наполеона, и в этом положении был невыразимо смешон. Центр мишени, казалось, поглощал всего его, – так он пристально вперял в него свои серенькие бессмысленные глазки».

Поєднання «сереньких бессмысленных глазок» з позою «à la Napoléon» не просто створює комічний ефект, а повністю розкриває всю нікчемність натури людини,

яка, «аллах ведает почему», як зауважує автор, зараховує себе до вищого світу.

Отже, дружині, що незважаючи на повне своє невігластво, є набагато розумнішою, нічого не варто обдурити чоловіка, розігравши сцену відданої жінки.

Не переказуючи тексту, подивимось, як автор характеризує ротмістра:

«После этого всё, что тлело в маленьком сердце ротмистра, совершенно погасло ... Это окончательно уничтожило бедного ротмистра».

«Придя домой, он, не раздеваясь, перцеловал всех щенят в восторге, а о детях даже не подумал».

З іншого боку, Марія Федорівна не плекає жодних ілюзій стосовно чоловіка:

«Убаюкавши таким образом на первый раз своего мужичка-дурачка...».

«Ей какое дело было до любопытных походов своего пустоголового мужа?»

Малюючи образ Марії Федорівни, Шевченко не ховає всю свою відразу до «сатани», як він називає її в одному з авторських відступів. Здається, у цьому персонажі вміщуються усі негативні риси, що тільки можуть існувати у світі, – це справді сатана в спідниці. В одному їй не можна відмовити – це в хитрості, підступності, ба навіть у розумі, хоча й спрямованому лише на зло та на власну користь. Проте звернімо також увагу, що Шевченко багаторазово настійно підкреслює, що його героїня є практично неграмотною. Якщо автор охоче вибачає цю «ваду», коли йдеться про простих людей (хоча й по можливості намагається цьому зарадити, наприклад, навчивши грамоті свого слугу Трохима в «Прогулянці»), то в тих колах, що претендують на шляхетство, він цього не вибачає. Мимоволі постає питання: чи невігластво, обмеженість інтересів не є, за Шевченком, одним із чинників людської жорстокості, чи розум, скерований на зло, не є своєрідною паралеллю до розумової відсталості – адже, урешті-решт, обидва подібні типи особистості приречені на поразку?

Жорстокість Марії Федорівни виявляється не лише у її ставленні до пасербів, це той випадок, коли автор не шкодує чор-

ної фарби, хоча й пояснивши коротко, як відсутність батьківського піклування та поганий вплив можуть зіпсувати симпатичну дівчинку, якою вона була колись:

«Она, действительно, была девочка красивая, умная и бойкая, хоть и мальчику ее лет, так впору. На горе, он (отец) привез с собою еще в виде няньки какую-то старушонку, безобразную и довольно распутную. Так что когда они, бывало, подгуляют вдвоем с нянькою, то Маша убежит в женатые казармы да там и ночует. Бедное дитя! Ее какой-то солдат и грамоте выучил».

Один-єдиний раз вживає автор свій улюблений епітет «бедная» по відношенню до дівчинки Маші, бо дорослій Марії Федорівні він уже не дарує нічого, мабуть тому, що один із найстрашніших гріхів у його очах – це кривдити дітей. Цього він не вибачав нікому і в реальному житті, навіть пошанованим ним людям, записуючи у своєму «Журналі»:

«Кончил сегодня портреты М. А. Дороховой и ее воспитанницы Нины, побочной дочери Пушина, одного из декабристов. Удивительно милое и резвое создание. Но мне как-то грустно делается, когда я смотрю на побочных детей. Я никому, и тем более заступнику свободы, не извиняю этой безнравственной независимости, так туго связывающей этих бедных побочных детей».

Пояснюючи, як сформувалася натура Марії Федорівни, цієї страшної жінки, Шевченко не оминає можливості ще раз висловити свою відразу до війська й усього, що з ним пов'язане, уже вкотре на перше місце висувуючи проблему освіти:

«Кто не видал этих степных укрепленный, тому советую прилежно молиться Богу, чтобы и не видать их никогда. Кроме отчуждения от всего, что хоть маленький имеет намек на образование, теснота и лишения всевозможные, о нравах и говорит нечего».

Аж ось її чоловік раптово помирає, забившись на полюванні. Смерть пустоголового ротмістра описано майже в біблійних тонах, хоча й не без іронії щодо «гусарської душі»:

«...на третий день, перед вечером, благословив своих несчастных детей и пору-

чив их наблюдению и заступничеству Марьи Федоровны, послал он свою гусарскую душу на лоно Авраамле».

Повним дисонансом до вищеописаного звучить стислий, але дуже діловий опис занять ніжної дружини протягом трьох днів хвороби чоловіка:

«Как ни кратковременна была его болезнь, однако ж Марья Федоровна успела сделать все форменно, что нужно было для обеспечения своей будущности и своего сына, т. е. он третий наследник общего имения, а она и опекунша, и полная хозяйка во всем».

Повністю забезпечивши себе таким чином, Марія Федорівна на людях виявляє свої непересічні сценічні здібності (а Шевченко свій хист пародиста):

«Марья Федоровна похоронила своего обожаемого супруга в тени березовой рощи, близ прозрачного пруда, и при похоронах выказала необыкновенные сценические способности. Она так сыграла роль неутешной вдовы, что самые равнодушные соседки, глядя на нее, рыдали».

Удавання мачухою невтішного горя після втрати чоловіка набуває під пером Шевченка справді гротескових рис, наприклад, зігнавши кріпосних жінок на подвір'я:

«... она, вся в черном и в слезах, повела их на могилу своего незабвенного ротмистра и повелела (подобно Ольге над Игорем) сыпать курган. ... морозы уже доходили до 10-ти градусов, а они, бедные, выходили на работу, как говорится, в чем Бог послал, и на все это чувствительная, неутешная Марья Федоровна смотрела совершенно равнодушно».

Блюзнірське авторське зауваження «подобно Ольге над Игорем» є типовим для стилістики Шевченка поєднанням сарказму з особливостями ментальності автора, що й сторінки не може написати без культурницьких ремінісценцій. Звернення до епосу плюс удавано-ущипливе співчуття до вдови: «вся в черном и в слезах, чувствительная, неутешная Марья Федоровна» – невблаганно наштовхуються на «смотрела совершенно равнодушно». Письменник-сентименталіст, мабуть, не вжив би таких епітетів, а замість слів «дивилася байдуже»

ДО 200-ЛІТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

вжив би, мабуть, прямолінійне: тішилася, раділа з їхнього нещастя.

Шевченко ж доводить до абсурду цю, за його словами, курйозну трагікомедію жалоби, завершуючи її словами:

«Она, действительно, ходила по ночам, несмотря ни на какую погоду, ходила на курган и там, не скажу, плакала, а во всеуслышание выла.

Так она ходила выть на могилу до тех пор, пока сердобольные соседки, утешая, не сказали ей, что Лизе и Коле уже по осьмому пошло.

Тут-то она как будто опомнилась. – Проклятые приятельницы, – подумала она, – будто я не знаю, что делаю. – Делать нечего, нужно было переменить роль и из нежной супруги сделаться нежной матерью».

У зображенні долі двох нещасних дітей, особливо сліпого Колі, Шевченко стає нарівні з Діккенсом. До речі, вражає схожість їхніх стилістичних манер. Порівняймо:

Діккенс:

«В течение следующих восьми или девяти месяцев Оливер был жертвой системы вероломства и обманов. ... О голодном малютке-сироте, лишенном самого необходимого, власти работного дома доложили надлежащим образом приходским властям. Приходские власти с достоинством запросили властей работного дома о том, нет ли какой-нибудь особы женского пола, проживающей в доме, которая могла бы доставить Оливеру Твисту утешение и питание, столь для него необходимые. На это власти работного дома отвечали, что такой особы нет. Тогда приходские власти великодушно и человечно порешили, что Оливера следует поместить "на ферму", ... где от 20 до 30 других нарушителей закона о бедных копошились по целым дням на полу, не страдая от избытка пищи или одежды, под материнским надзором пожилой особы ...

Всем известна история философа, который измыслил знаменитую теорию о том, что лошадь может существовать без пищи, и столь успешно доказал ее, что довел ежедневную порцию пищи, получаемой его собственной лошадей, до одной соломинки; несомненно он сделал

бы ее чрезвычайно горячим и резвым животным, если бы она не пала за сутки до того дня, как ей предстояло перейти на отменную порцию воздуха. К несчастью для экспериментальной философии той женщины, чьим заботам и покровительству был поручен Оливер Твист, к таким же результатам обычно приводило применение ее системы»

(Ч. Диккенс «Оливер Твист»).

Шевченко:

«Когда Лизу увезли в Петербург, тогда слепой Коля совершенно осиротел и положение его сделалось еще хуже. Тогда, бывало, или сестра или ее нянька ему, бедному, хоть что-нибудь оставят съесть. А теперь приносят ему оглодки из дому, да и те прожорливая нянька истребляет, а сама запрет его в комнате, да и уйдет на целый день в село на посиделки ...

В короткое время он, бедный, так исхудал и пожелтел, что даже Марья Федоровна испугалась, когда его однажды случайно увидела. Но она только испугалась, а положения его все-таки не улучшила. Правда, прислала ему новый демикотонный сюртучок, на вырост сшитый, и такие же брючки.

В этой-то великолепной обновке нянька повела его в село...»

(Т. Шевченко «Несчастный»).

Або ж іще:

«– Насилу-то выбрались! – так встретила Марья Федоровна своего ротмистра.

– Нельзя же, друг мой, приличие!

– А вот что, друг мой! Тут не приличие, а вот что: каковы ваши дети?

– Слава Богу, ничего!

– Каково Коле?

– Ничего. Ослеп, совершенно ослеп»

(Т. Шевченко «Несчастный»).

«– Ну как, Сквирс? – осведомилась эта леди игриво и очень хриплым голосом.

– Прекрасно, моя милочка, – отозвался Сквирс. А как коровы?

– Все до единой здоровы, – ответила леди.

– А свиньи? – спросил Сквирс.

– Не хуже, чем когда ты уехал.

ОЛЕНА СОЛОМАРСЬКА, ДМИТРО ГОРБАЧОВ. ШЕВЧЕНКО ЯК ЕСТЕТ І АРИСТОКРАТ ДУХУ

– Вот это отрадно! – сказал Сквирс, снимая пальто. И мальчишки, полагаю, тоже в порядке?

– Здоровехоньки! – резко ответила миссис Сквирс. У Питчера была лихорадка»

(Ч. Диккенс «Николас Никльби»).

Ця стилістична спорідненість виявляється не лише в наведених вище творах. Хоча, безумовно, існують між цими двома письменниками й суттєві відмінності. Основна стилістична різниця між ними, на наш погляд, полягає в тому, що Шевченко навіть у своїй прозі залишається художником: зорові враження, кольори, нюанси відтінків є невід'ємною частиною його оповіді. Слід визнати, що тут він наближається скоріше не до англійських, а до французьких письменників, щодо яких абсолютно мав рацію І. Еренбург: «Вірші французьких поетів переповнені образами, вони є зримі, відчутні, тілесні. Гюго любляв малювати, і береги його рукописів часто вкриті пейзажами. Око художника і у віршах Гюго. Мені здається, що його зір випереджав слух». Можна лише зауважити, що в Шевченка слух доповнював зір, оскільки він був палким аматором музики. Тим часом Діккенс більше зосереджувався на психологічному стані персонажів, він більший «резонер» і, як це дивно, більш соціально орієнтований письменник, ніж Шевченко-новеліст. Однак досить часто паралелізм стильових прийомів є приголомшливим. Так, у наведених нижче фрагментах кожен з письменників обіграє поєднання прийомів персоніфікації (фігура – предмет), звуження значення (як фігура, так і предмет починають означати конкретну особу) і мінімізації (багатократне повторення того самого слова без заміни його синонімами):

«Я снова оглянулся и, кроме тройки и ямщика, увидел стоящую в телеге фигуру в черной бурке и в каком-то мудреном картузе. Через минуту тройка, телега и стоящая в ней фигура очутились у самых окон дормеза. Фигура на минуту наклонилась к окну ... Потом фигура в бурке и картузе приподнялась и хриплым голо-

сом стала кричать на ямщиков, чтобы подавали скорее лошадей ...

Растворилась дверь и в комнате явилась фигура в бурке и в мудреном картузе. Не снимая картуза, фигура хриплым басом спросила стоявшего пред ней зрителя: – Есть ли лошади?»

(Т. Шевченко «Прогулка»).

«Но описанные нами неодушевленные предметы имели не большее значение, чем дощечка на двери с надписью “Адвокат Брасс” или болтавшийся на дверном молотке билетик: “Сдается комната для одинокого джентльмена”. В конторе обычно находились и предметы одушевленные, о которых стоит поговорить подробнее.

Один из этих предметов, не кто иной, как мистер Брасс, уже появлялся на предыдущих страницах. Другой – его писец, его правая рука. Его домоправительница, секретарь, доверенное лицо во всех кляузных делах, такой же крючок, хапуга, как и он сам, нечто вроде амазонки от юриспруденции, – короче говоря, мисс Брасс, заслуживающая краткой характеристики»

(Ч. Диккенс «Лавка древностей»).

Знаменитий діккенсівський гумор є дуже близьким до гумору шевченківського. Обидва письменники виходили з одного принципу – серйозно говорити про смішне і начебто легковажно – про трагічне, що й справляло той неповторний вплив, який мали твори Діккенса на інтелігенцію ХІХ ст. і якого, на жаль, позбавлено українського та російського читача через непоцінованість прози Шевченка ані його, ані нашими сучасниками.

Безумовно, обидва вони є християнськими письменниками. Шевченко, так само як і Діккенс, розрізняє холодний розум егоїста і розум серця навіть неосвіченої людини. Розумна, але безсердечна Марія Федорівна вбачає в пасербі «слепого идиота, и больше ничего». Та от Коля випадково потрапляє до церкви, де спершу навіть перехреститися не вміє, що немало дивує селян:

«Мужички дивились на своего слепого барчонка и вместе удивлялись, что ни

ДО 200-ЛІТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

один из них не видел, чтобы слепой барчонок хоть раз в церкви перекрестился. Первое, чему учит мать-христианка едва начинающее лепетать дитя свое, это складывать три пальчика, креститься и произносить слово “Бозя”».

Відвідання церкви і спілкування із сільським священиком цілковито змінюють і життя, і душу хлопчика:

«Церковь для его души сделалась одним-единственным прибежищем, куда он приходил как к самому милому другу, как к самой нежной матери. Возвышенные, простые наши церковные напевы потрясали и проникали все существо его, а божественная мелодия и восторженный лиризм Давидовых псалмов возносили его непорочную душу превыше небес».

Як тут не згадати переспіви псалмів Давидових самого Шевченка? І знову тут автор зливається зі своїм персонажем, безумовно, передаючи свої дитячі відчуття від церковної служби.

Заслуговує на увагу також і образ сестри Колі, Лізи – «бедной Лизы», як її неодноразово називає Шевченко, котрий, безумовно, не міг не проводити тут паралелі з карамзинською «Бідною Лізою». До речі, сама композиція повістей Шевченка нагадує структуру «Бідної Лізи»: оповідь ведеться від першої особи і так само починається з детального опису місцевості, у якій відбуваються події. Проте манера подання етнографічних подробиць є інакшою. Карамзин є типовим сентименталістом, який, описуючи криваві події минулого, нагнітає напруження за допомогою експресивно забарвлених епітетів, порівнянь тощо, переважно з пасивно-негативним забарвленням, як-от:

«Все сие обновляет в моей памяти историю нашего отечества – печальную историю тех времен, когда свирепые Татары и Литовцы огнем и мечем опустошали окрестности Российской столицы, и когда несчастная Москва, как беззащитная вдовица, от одного Бога ожидала помощи в лютых своих бедствиях».

Но всего чаще привлекает меня к стенам С...нова монастыря – воспоминание о плачевной судьбе Лизы, бедной Лизы».

А тепер розгляньмо детальніше долю двох «бідних Ліз» – карамзинської та шевченківської.

Карамзин описує долю доньки «зажиточного поселянина», що втративши батька і залишившись із люблячою, але безпорадною матір'ю, потерпала від бідності, але «не щадя красоты своей, трудилась день и ночь».

Вона покохала молодого дворянина, що начебто відповідав їй взаємністю, але врешті-решт зрадив її, оженившись на багатій вдові. Не витримавши зради, дівчина наклала на себе руки:

«Лизина мать услышала о страшной смерти дочери своей, и кровь ее от ужаса охладела – глаза навек закрылись. – Хижина опустела. В ней воет ветер, и суеверные поселяне, слыша по ночам сей шум, говорят: там стонет мертвец, там стонет бедная Лиза!».

Цей уривок дає повне уявлення про стиль письменника, яскравого представника російського сентименталізму.

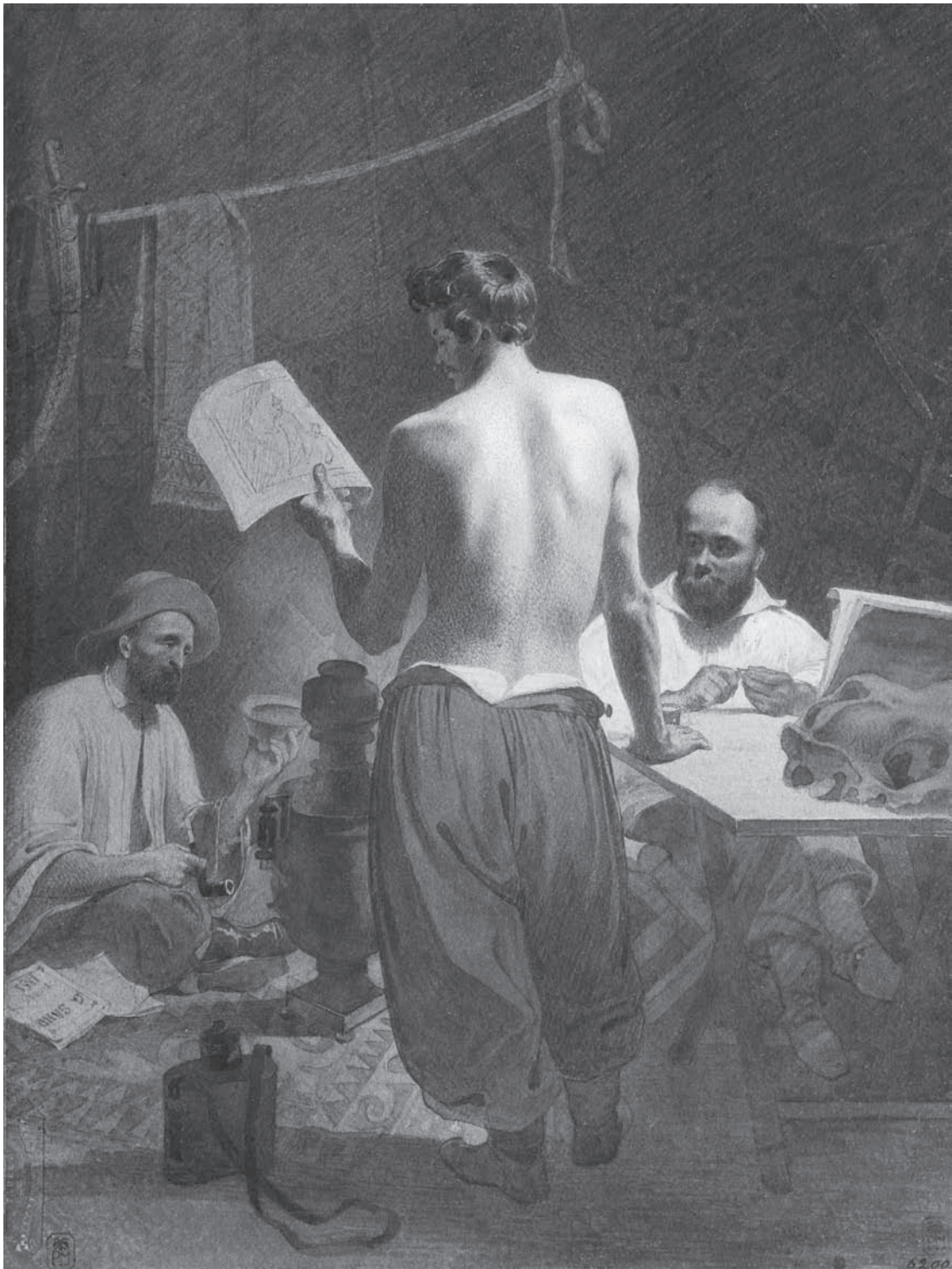
Звернімося тепер до шевченкової «бідної Лізи». Доля її набагато сумніша. Втративши батька, вона залишилася з мачухою, що є уособленням найгірших рис казкового архетипу, – злою, жорстокою, підступною. Під приводом того, що вона прагне якнайкраще влаштувати долю пасербиці, Марія Федорівна: «совершенно налегке отправилась в Петербург определить Лизу в Смольный, а коли удастся, то и в Екатерининский институт».

Насправді ж вона домовляється із знайомою про те, щоб Лізу, яку вона видає за свою кріпосну дівку Акульку, узяли до борделю, який існує під вивіскою модного магазину.

Після цього вона повернулася додому, а перед від'їздом «поцеловав, благословила бедную Лизу на безотрадную, сиротскую и мученическую жизнь».

Не може бути в Карамзина такого оксюморонного поєднання, як оце, а для Шевченка воно є типовим. Так само й далі, коли Лізу хазяйка «модного магазину», запевнивши її, що вона дійсно не є панночка, а кріпосна дівка, переконує вийти заміж за закоханого в неї аудитора, Шевченко пише:

ОЛЕНА СОЛОМАРСЬКА, ДМИТРО ГОРБАЧОВ. ШЕВЧЕНКО ЯК ЕСТЕТ І АРИСТОКРАТ ДУХУ

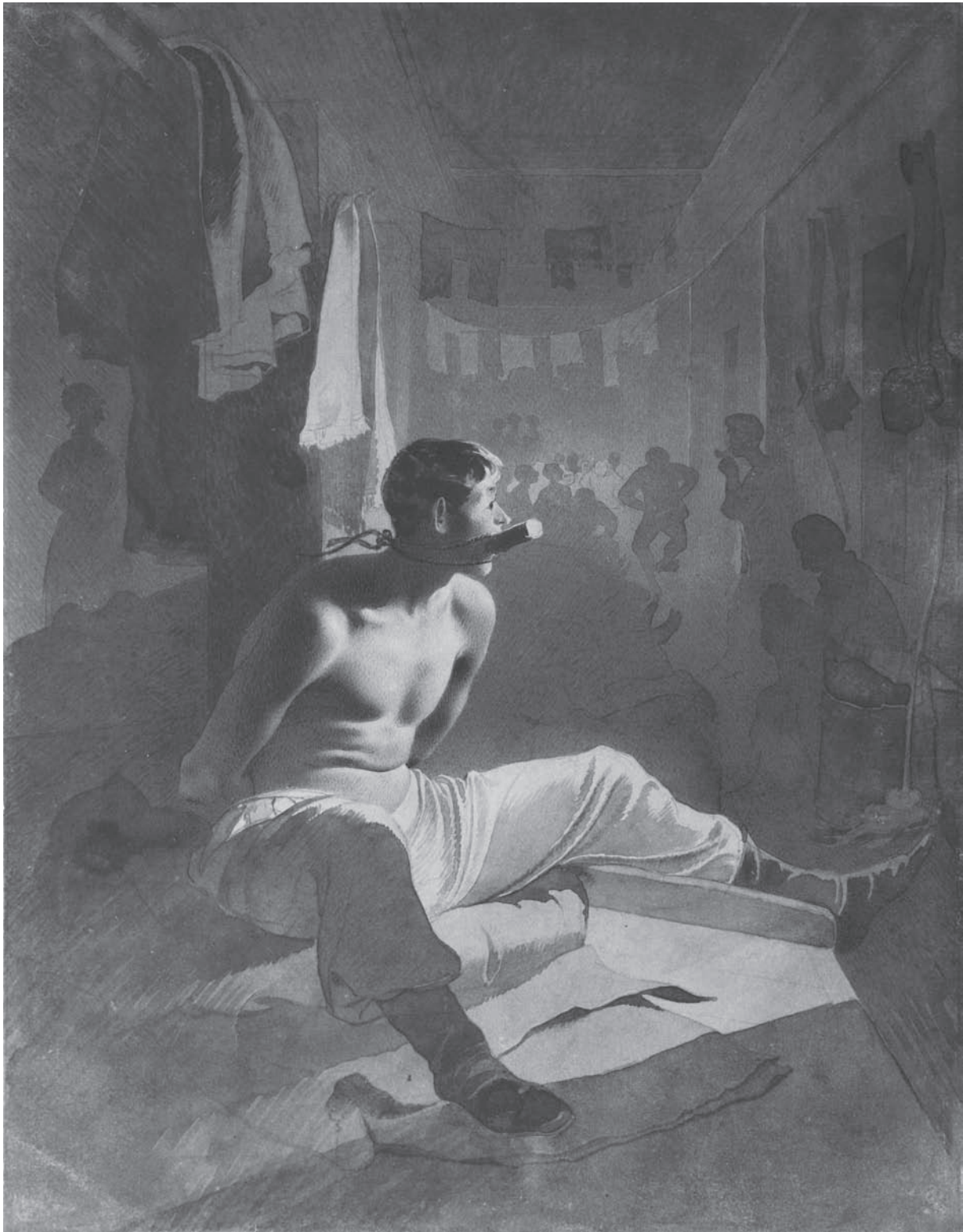
Серед товаришів. 1851 р. Папір, сепія, білило

ДО 200-ЛІТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Байгуші. 1853 р. Папір, сепія

ОЛЕНА СОЛОМАРСЬКА, ДМИТРО ГОРБАЧОВ. ШЕВЧЕНКО ЯК ЕСТЕТ І АРИСТОКРАТ ДУХУ

Кара колодкою. 1856–1857 рр. Папір, туш, бістр

ДО 200-ЛІТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Казарма. 1856–1857 рр. Папір, сепія

ОЛЕНА СОЛОМАРСЬКА, ДМИТРО ГОРБАЧОВ. ШЕВЧЕНКО ЯК ЕСТЕТ І АРИСТОКРАТ ДУХУ

«Юлия Карловна наскоро оделася и вышла со двора, а счастливая невеста, оставшиися одна, горько зарыдала».

Закінчується історія Лізи також нетипово: майже силою видана заміж за писаря, вона знаходить з ним своє щастя, і про це письменник говорить підкреслено просто, нагадуючи сучасному читачеві стиль Платонова:

«Муж Лизы оказался весьма порядочным человеком, а через год и порядочным сельским хозяином, так что брошенные части хозяйства пришли в движение и приносили свою пользу».

Повним антиподом бідних сиріт, на долю яких так рано припали найтяжчі випробування, є рідний син Марії Федорівни Іполит. Так само, як і його мати, він до 14 років не вчиться грамоті. Але якщо в матері все ж були на це «пом'якшуючі обставини», адже дитинство її було дуже нелегким, то син, безумовно, їх не має:

«Иполитушка, кроме того, что был самый избалованный ребенок, оказался еще и необыкновенно туп».

В особі Іполита Шевченко виводить другого «недоросля», дуже схожого на фонвізинського, тільки безсмертне «не хочу учиться, а хочу жениться» тут виглядає страшніше. Якщо Митрофанушка просто розбещений дурень, а мати його – просто самодурка, то в Шевченка ці характери є складнішими. Іполит з дитинства не просто уникає будь-якої роботи, він іде далі:

«Ученик давно уже имел ясное понятие о художестве, называемом воровством».

Рішення Марії Федорівни віддати кохане чадо до «благородного пансіону» в Петербурзі закінчується повним крахом, бо ж замість навчання він знаходить дорогу в «дім розпусти», а для того, щоб здобути грошей, пускає поголос, що мати його померла, і збирає кошти на її похорон. Звісно, це йому так не минає, не допомагає і втеча з дому:

«В тот же день вечером дали знать из части об овце обретшейся и спрашивали, что с нею делать. Она этого квартального, который пришел ей дать знать о блудном сыне, просила написать к кому следует бу-

магу о принятии ее сына в городскую тюрьму на сохранение.

В тот же день, после обеда, сидел за столом у Марии Федоровны смиренный наставник и искусно изображал на гербовом листе прошение на высочайшее имя о написании в рядовые сына Иполита помещицы Марьи Хлюпиной за неуважение к матери».

Комічна форма першого абзацу повністю контрастує з його змістом. Шевченко вдається спочатку до євангельської притчі про заблудлу вівцю, потім до притчі про блудного сина, використовуючи ці зворушливі історії практично в протилежному сенсі, адже ніжна мати, що сама так розбестила хлопця, віднайшовши сина, передає його спочатку, як мертво річ, до в'язниці «на зберігання», а потім відправляє в солдати, де на той час строк служби був до 25 років.

Але й мати мусить відповідати за свої злочинства. Кінець «Нещасного» дуже нагадує «Недоросль», де також добро перемагає, а зло карається, але ж так само в Діккенса. А повчальна сентенція Шевченка, що знову ж таки нагадує кліше – «мораль казки», але, як завжди, з культурницьким посиленням, цього разу на Джонатана Свіфта, сповнена неприхованої іронії:

«Так кончились злые ухищрения Марьи Федоровны, и теперь она, лишенная всего, даже личной свободы, в тесной, мрачной келье “издыхает, как отравленная крыса в норе”, как выразился автор “Путешествия Гулливера”».

Повість «Несчастный» є ніби віддаленим варіантом написаної майже півтора року потому повісті «Близнецы». Тут ми бачимо елементи тієї самої теми, Шевченко наче проводить науковий дослід: простежити, як реагує людина на різноманітні життєві обставини. Бідність і поневіряння не завжди її калічать: так, чистими і добрими залишаються як Коля і Ліза в повісті «Несчастный», так і Ватя в повісті «Близнецы». Постає питання, чому ж так трагічно завершується доля саме тих, кого Шевченко двічі називає «нешчасними», – справді дурного і розпусного Іполита і зовсім не дурного, але також розбещеного Зосі? Якщо уважно прочитати тексти по-

ДО 200-ЛІТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

вістей, то відповідь є дуже характерною для Шевченка: виживають і зберігають високі моральні якості ті, хто, незалежно від ступеня освіти, живе повним внутрішнім, духовним життям. І не просто занепадає, а скочується до найнижчої, за класифікацією Шевченка категорії – нещасного, тобто людини, якій недоступні жодні моральні принципи, – той, кого приваблює лише зовнішній блиск, у кого немає, як ми бачимо,

через різні причини, нічого святого в душі. Саме невміння любити ближнього робить людину нещасною в значенні, яке цьому слову надавав В. Даль: «несчастный – злосчастный, злополучный, бедственный, неудачный».

Джерела та література

1. Достоевский Ф. Собрание сочинений. – Т. 6.

SUMMARY

Reading about Shevchenko, we can too often come across such definitions as a serf and autodidact. It is forgotten that in spite of his origin and life circumstances, Shevchenko was the academician of the St. Petersburg Academy of Arts, which rewarded him with silver medals three times. This article is the attempt to prove that Shevchenko has been notable for the unusual spiritual aristocratism in the prime of his creation. He has been the precursor of the avant-gardism in poetry and a true aesthete in the field of prose, who combined romanticism, realism and Dionysian principles.

Ukrainian futurists of the 1920s were impressed with the European erudition of Shevchenko. Indeed, describing the cloister in Ukrainian village he compares it with the abbey of Saint-Germain-des-Prés; he associates Koliivshchyna of the XVIIIth century with the St. Bartholomew's Day massacre and the First French Revolution. Surrealist, paradoxical images with an instant jump from Eros to Thanatos are typical for his poetry. The world, mental in particular, is conflicting and multiform. Shevchenko saw dark depths as well as shiny peaks in himself.

Meantime, Shevchenko ideal as the author of the stories is the world of Plato with his ideas of beauty and love, the concept of a continuous ascent of the person upwards, from beautiful bodies to fine customs and from there to the idea of the Beauty itself. The aristocratism in the works of Shevchenko is not connected with condition, gender or religion. High culture is one of his characteristic features.

The connection of Shevchenko's works with the West European culture does not come to nothing more than simple references to antique names, the surnames of famous European writers, composers etc. The structure of his works itself and his manner of writing is absolutely European. Something in common with famous works of European writers (e.g. Dickens) may be found.

Certain stories of Shevchenko may be compared with the novel of Jan Potocki *The Manuscript Found in Saragossa* (*Le manuscrit trouvé à Saragosse*), written in French half a century earlier and no doubt unknown to Shevchenko. While the novel of Potocki has been carefully studied for a century and a half, translated into many languages and it is still considered as *mysterious* and *enigmatic*, the stories of Shevchenko are still unfortunately overlooked not only by the world, but also by the Ukrainian community.

Thus, Shevchenko cannot be perceived in the light of a narrow national idea or as the representative of the oppressed peasantry. He is a world genius like his favourite Dante, Goethe, Mickiewicz or Pushkin.

Keywords: erudition, psychological experiment, aestheticism, irony, structure mosaicity, innovations.